

**אליעזר בן-רפאל וליאור בן-חיים. זהויות יהודיות בעידן רב-מודרני. רעננה:
האוניברסיטה הפתוחה. 2006. 306 עמודים**

לואיס רוניגר*

ספר חשוב זה משרטט מפה כוללת של הצורות שבהן הגדירו יהודים את זהותם מאז כניסתם לעידן רב-מודרני. הוא מתמודד עם השאלה האם מעבר לקהילות ולזרמים, ומעבר למתח ולעימותים ביניהם, עדיין אפשר לדבר על ישות יהודית אחת. אכן, בעשור הראשון של המאה ה-21 נדמה שהתהליך הצנטריפוגלי צובר תנופה, ושאלת השאלה מה מקשר בין מגוון יהודי ישראל, שמוגדרים קולקטיבית ככאלה בממד הטריטוריאלי המעגן זהות בשפה, בסמלים ובהוויה היהודית של הזירה הציבורית, ולעומתם קשת יהודי התפוצות, החסרה גבולות קולקטיביים כאלה. כמו כן, בכל אחד ממכלולים אלה מתקיימים ציבורים שמפרשים אחרת את יהדותם ונאבקים זה בזה על ניווט הכלל. לפי גישת המחברים, שאלת המפתח היא אפוא אם קיימת זיקה משותפת מעבר לריבוי הזהויות, ואם מרחב הזהויות, על כל הווריאנטים שלהן, הוא בבחינת ישות ממשית – חברתית, תרבותית או פוליטית – אחת. שאלה זו מובילה לאחרת שניתנת לאופרציונליזציה: האם הדגמים השונים של יהדות מתייחסים לאמות מידה משותפות, ומהי מידת ההבניה והקוהרנטיות של המרחב המשותף הזה? הספר מתמודד עם סוגיות אלה באמצעות כלים עיוניים ממדעי החברה ומחקר ההיסטוריה.

המסגרת ההיסטורית של הספר היא במעבר מחברה יהודית סגורה דרך האמנציפציה לעולם מודרני שבו היחסים בין דת למודרנה נפתחים להוויות מרחביות ולאומיות מגוונות ולמידה רבה של רב-תרבותיות ורב-מודרניות. הגישה התיאורטית שהמחברים מאמצים היא גישה סטרוקטורלית מבית מדרשו של קלוד לוי שטראוס, שמאפשרת לראות בדגמים של היהדות "מבני שטח" שמתייחסים ל"מבנה עומק".

הספר פותח בדיון מקיף בשאלות כלליות של זהות קולקטיבית, הזהות ומרחב זהותי, והוא מפרט שלושה ממדים שהם בבחינת אמות מידה לדיון בזהות: המחויבות לקולקטיב, הגדרת הייחוד הקולקטיבי ומיקומו של הקולקטיב. לפי המחברים, שלושת הממדים האלה מוגדרים ביהדות כמשולש של עם ישראל, אלוהי ישראל או תורתו, וארץ ישראל. מגזרים שונים של יהודים בארץ ובעולם חלוקים ביניהם באשר לחשיבות היחסית ולפרשנויות של שלושת הממדים האלה, וכך נוצר מרחב זהותי מגוון ביותר. כמו כן, בעידן הרב-מודרני שבו אנו חיים יש מידות שונות של הזהות בקרב יהודים כלפי זהותם היהודית, החל בהסתגרות מרחבית וכלה בהתבוללות מלאה.

מסגרת אנליטית זו מובילה לניתוח מבני של זהויות, החל באפשרויות אורתודוקסיות ומסורתיות, דרך הזרמים הרפורמיים והקונסרבטיביים בארצות הברית, הדתיים הלאומיים ואפשרויות חילוניות כמו הבונד בעבר והאתנו-לאומיות בהווה, וכלה באפשרויות ככענניות ופוסט-ציוניות. הניתוח מתקיים על רצף הזמן ועל רצף המרחב. מחד גיסא מובא ניתוח של אפשרויות היסטוריות, כגון היהדות ההלכתית והלא הלכתית בעקבות האמנציפציה, היהדות

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

של הבונד שפנה להוויה התרבותית של הפרולטריון היהודי במזרח אירופה בסוף המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה העשרים, ודגמי יהדות שהציונות על כל גווניה הבנתה בישראל ובתפוצות. מאידך גיסא הספר מקדיש פרקים נרחבים לניתוח הזהויות היהודיות כפי שהתגבשו במסגרות מרחביות שונות: בישראל, בארצות הברית, בצרפת, בארגנטינה ובחבר העמים.

המעבר בין שני מסלולי ניתוח אלה מתקיים בפרק השביעי, המוקדש לניתוח תשובות חכמי ישראל לפנייה של דוד בן גוריון, ראש ממשלת ישראל, שביקש מהם להגדיר זהות יהודית בצורה אופרטיבית, שממנה ייגזרו – לפי דברי מחברי הספר – "מי מיושבי התפוצות רשאי להתיישב בישראל כיהודי, ומיהם היהודים שמדינת ישראל מתייחסת אליהם בהצהירה על עצמה כ'מדינת היהודים' (עמ' 178). פרק זה, המבוסס על פרסום קודם של אליעזר בן-רפאל, מבלט שבתשובותיהם של חכמי ישראל הסתמנו כבר אז שלוש תסמונות ולא שתיים. בעקבות השואה הקשיחו ממשיכי דרכה של אגודת ישראל את דרישתם לשמור על הזהות ההלכתית. לעומתם תמכו דוברי הליברליות, בעיקר בארצות הברית, בדגם של אתגור תרבותיות, ואילו דוברי הציונות פנו לדגם של לאומיות שצומח מתוך ההווה הישראלית.

בניתוח הזהויות היהודיות הישראליות בונים המחברים מפה סוציולוגית של זהויות שבה הערבים, הכנענים והפוסט-ציונים מוצאים מקומם לצד החרדים, ש"ס, דתיים לאומיים, מהגרים רוסים והתרבות הדומיננטית של המעמד הבינוני החילוני (עמ' 237-241). הרחבה זו מוצדקת כי בהיותם חלק מהמדינה, האזרחים הערבים הם לדברי המחברים "גורם הלוחץ על מיסוד ההגדרה של ישראליות כמתרחקת מהיהדות" (עמ' 343). בדומה, הגישה הכנענית החרפה את הדיכטומיה של ישראל מול הגולה בהציעה נתק מן העולם היהודי. ובהיפוך מסוים, לדברי המחברים, הפוסט-ציונים מבקשים לוותר על אופייה היהודי של המדינה בדרשם שישראל תהיה בראש ובראשונה מדינת כל אזרחיה.

בתפוצות קיימים דגמים שונים של אתגור-לאומיות יהודית, אשר בחלקם נוטים לכיוון דתי קהילתי כמו בארצות הברית, בחלקם נוטים לכיוון חילוני כמו בקרב יהדות צרפת וארגנטינה, ובחלקם נוטים לכיוון הודהותי כגון אצל היהודים דוברי הרוסית על המגוון שבקרבם.

מלבד הניתוח הפרטני של דגמי היהדות, הספר מנסה לבסס "דמיון משפחתי" ביניהם. כך מגיעים המחברים למסקנה הכמעט מתבקשת שבעת שבישראל נעוצה הזהות היהודית הקולקטיבית בעצם ההוויה של החיים במדינה יהודית שמתיימרת להיות המנהיגה הטבעית של יהדות העולם, האתגר הבסיסי של הדגם האתגור-תרבותי או האתגור-לאומי של התפוצות הוא "הקיום היהודי בקרב הלא יהודים, ללא בסיס טריטוריאלי מובחן וללא עיגון בדתיות קשוחה. מה שמניע יהדות זו הוא, בסופו של דבר, נאמנות למערכת סמלים פרטיקולריים הנושאים משמעות ערכית אוניברסלית, כלומר, נאמנות גמישה שאינה נרתעת משינויים" (עמ' 374). בעת שבישראל להיות יהודי היא עובדה קולקטיבית נתונה עבור המגזר הזה, בתפוצות הגדרה זו היא קודם כל עניין של מחויבויות אישיות שאינן מובנות מאליהן. בין יהודי ישראל ליהודי התפוצות יש תהליכים משתנים של התרחקות והתקרבות. המחברים מזהים בדור האחרון תהליך מעניין וכואב של התקרבות נוכח מה שהם מזהים כ"הטרגדיה של מדינת ישראל", כלומר הקונפליקט הישראלי-פלסטיני כפי שהתפתח מסוף שנות השישים (עמ' 342), בד בבד עם ההשלכות של התרחבות הרדיקליזם המוסלמי בקרב קהילות של מהגרים מוסלמים בעולם המערבי.

בספר חשוב ורחב היקף זה, המנסה לחבוק מגוון רב של התנסויות יהודיות על פני צירי זמן ומרחב, יש כמה חולשות, ששתיים מהן ראויות להיות מוארות:

1. הטיפול ביהודי המזרח חלקי ביותר. המערכת המושגית של "אמנציפציה" שמקורה באירופה מיושמת ככלי ניתוח להבנת יהודי המזרח התיכון וצפון אפריקה, דבר שמבליע תהליכים מרתקים אחרים שעברו על יהודיות אלה במעבר לעידן המודרני. יתר על כן, המקום המוקדש לדיון באמנציפציה במדינות האסלאם מועט (עמ' 76-79) ומתמקד רק ביהודי אלג'יריה ותורכיה, בלא הצדקה עניינית, פרט אולי לרצון להבליט את המפגש עם כוחות שדוחפים לחילון. טיפול ביהודי מרוקו וביהודי עיראק היה מתבקש, נוכח חשיבותן של שתי קהילות אלה בעבר, וכן מבחינת משקלן הסגולי בישראל לאחר עלייתן לארץ. הטיפול בש"ס בפרק על ישראל אינו ממצה תהליכים מרתקים שעברו על ציבור זה ביחס לזהותו היהודית. נוסף על כך, היה מתבקש טיפול משווה בהתמודדות עם המודרנה בקהילות של יהודי מדינות אסלאם אלה ואחרות. אע"ר גם שהשימוש במושג "יהודי המזרח" כשם כולל לכל הקהילות האלה, השונות כל כך זו מזו, נראה מיושן ומשכתב את השימוש הבריקרטי של מדינת ישראל כפי שחוקרים כהרווי גולדברג וחרן ברם או יהודה שנהב הבלושו בשנים האחרונות.

2. הטיפול בקהילות יהודיות שונות אינו מאוזן מבחינה מתודולוגית: בטיפול ביהודים דוברי הרוסית יש שימוש בסקרי דעת קהל, שנעדרים ברוב המקרים האחרים. בטיפול ביהודי ישראל וביהודי ארצות הברית יש ניתוח מעמיק של אפשרויות מגוונות של הגדרה עצמית, כולל רה"קונסטרוקציוניסטים, ואילו במקרים אחרים, כגון יהודי ארגנטינה, ההתייחסות היא היסטורית, והדגש הוא על דגם דומיננטי אחד בלבד, החילוני. הוויכוחים הפנימיים בין הזרמים אינם נכללים, וניתנת חשיבות מעטה בלבד לעלייה של הזרמים הקונסרבטיביים והאורתודוקסיים בשנים האחרונות. ההתייחסות ליהודי ארגנטינה כפרדיגמה ליהודי אמריקה הלטינית מתעלמת מהשונות הרבה הקיימת בין הקהילות השונות ביבשת.

על אף נקודות ביקורת אלה, זהו ספר מרתק שמציע מבט מקיף ומעמיק על זהותם של ציבורים המגדירים עצמם יהודים, ועל התמודדותם לשכנע זה את זה בצדקת פרשנותם את היהדות ולנווט את הכלל בעידן הרב-מודרני והרב-תרבותי שבו אנו חיים. מומלץ בחום לסטודנטים בישראל ובתפוצות.